

संस्कृत-भारती

परिचयः

पञ्चमः पाठः

सूक्तिः

बहुविज्ञास्तु सदा कल्याणसिद्धयः ।

There are always many obstacles to the fulfilment of good deeds.

- *Kathāsaritsāgara*

व्याकरणम्

कर्मणि-प्रयोगः

कर्तरि-प्रयोगः

बालकः पाठं पठति

कर्तृपदम् - बालकः (Subject)

कर्मपदम् - पाठं (Object)

क्रियापदम् - पठति (Verb)

प्रथमा-विभक्तिः
द्वितीया-विभक्तिः
क्रियापदम् कर्तृपदम्
अनुसरति

कर्तरि-प्रयोगः

बालकाः पाठं पठन्ति

कर्तृपदम् - बालकाः (Subject)
कर्मपदम् - पाठं (Object)
क्रियापदम् - पठन्ति (Verb)

प्रथमा-विभक्तिः
द्वितीया-विभक्तिः
क्रियापदम् कर्तृपदम्
अनुसरति

कर्मणि-प्रयोगः

बालकेन पाठः पठ्यते

बालकेन
पाठः
पठ्यते

- तृतीया-विभक्तिः
- प्रथमा-विभक्तिः
- क्रियापदम् कर्मपदम् अनुसरति

कर्मणि-प्रयोगः

बालका: पाठं पठन्ति

बालका:
पाठं
पठन्ति

- प्रथमा
- द्वितीया
- क्रियापदम् कर्तृपदम्
अनुसरति

बालकैः पाठः पठ्यते

बालकैः
पाठः
पठ्यते

- तृतीया
- प्रथमा
- क्रियापदम् कर्मपदम्
अनुसरति

कर्मणि-प्रयोगः

बालका: पाठान् पठनित

बालका:
पाठान्
पठनित

- प्रथमा
- द्वितीया
- क्रियापदम् कर्तृपदम्
अनुसरति

बालकैः पाठः पठ्यन्ते

बालकैः
पाठः
पठ्यन्ते

- तृतीया
- प्रथमा
- क्रियापदम् कर्मपदम्
अनुसरति

कर्मणि-प्रयोगः

धातुः + य + ते

पठ्
खाद्
लिख्
धाव्
क्रीड्

- पठ् + य + ते = पठ्यते
- खाद् + य + ते = खाद्यते
- लिख् + य + ते = लिख्यते
- धाव् + य + ते = धाव्यते
- क्रीड् + य + ते = क्रीड्यते

कर्मणि-प्रयोगः

पठ्यते	पठ्येते	पठ्यन्ते
पठ्यसे	पठ्येथे	पठ्यध्वे
पठ्ये	पठ्यावहे	पठ्यामहे

पठ्
खाद्
लिख्
धाव्
क्रीड्
वन्द्
गम्
हृश्
सूच्
ताड्
क्षाल्

कर्मणि-प्रयोगः

पठ्यते	पठ्येते	पठ्यन्ते
पठ्यसे	पठ्येथे	पठ्यध्वे
पठ्ये	पठ्यावहे	पठ्यामहे

कर्मणि-प्रयोगः

1. Roots ending in आ → इ

E.g. दा - दीयते |

स्था - स्थीयते |

पा - पीयते |

मा - मीयते |

धा - धीयते |

गै - गीयते |

2. Roots ending in ऋ → रि

E.g. मृ - मियते |

हृ - हियते |

कृ - क्रियते |

धृ - ध्रियते |

वृ - व्रियते |

दृ - द्रियते |

कर्मणि-प्रयोगः

3. Roots ending in इ → ई and

उ → ऊ

E.g. जि - जीयते |

चि - चीयते |

स्तु - स्तूयते |

श्रु - श्रूयते |

हु - हूयते |

4. व changes to उ

E.g. वद् - उद्यते |

वच् - उच्यते |

वस् - उष्यते |

वह् - उह्यते |

वप् - उप्यते |

स्वप् - सुप्यते |

कर्मणि-प्रयोगः

5. Original verb used, not आदेश

E.g. गम् (गच्छ) - गम्यते ।

दृश् (पश्य) - दृश्यते ।

इष् (इच्छ) - इष्यते ।

Exceptions प्र (पृच्छ) - पृच्छ्यते ।

ग्रह् (गृह) - गृह्यते ।

कर्मणि-प्रयोगः

उदा - बालकः कवितां लिखति।
बालकेन कविता लिख्यते।

१. सः पाठं पठति।
२. छात्रः उत्थाय प्रश्नं पृच्छति।
३. मित्रं पत्रं प्रेषयति।
४. महिला शाटिकां क्रीणाति।
५. एषः विषयं शृणोति।
६. स्वामी सेवकं सूचयति।
७. भक्तः देवं वन्दते।
८. धीरः कष्टं सहते।

कर्मणि-प्रयोगः

१. निर्धनः धनिकात् धनं याचते।
२. शिष्यः गुरुं सेवते।
३. सेवकः स्युतान् नयति।
४. वयं गीतानि शृणुमः।
५. यद्यं सत्कार्य कुरुथ।
६. सर्वे उपहारान् ददति।
७. गायकः गीते गायति।

कर्मणि-प्रयोगः

१. बालकेन पठ्यते ।
२. जनकेन गम्यते ।
३. सीतया लिख्यते ।
४. देवक्या सूच्यते ।
५. मित्रेण खाद्यते ।
६. तया ताढ्यते ।
७. शिक्षकेण प्रेष्यते ।
८. रजकेन क्षाल्यते ।
९. मया सद्यते ।
१०. भक्तेन बन्धते ।

कर्मणि-प्रयोगः

बालः पाठं पठति ।
सा श्लोकं लिखति ।
रामः फलं खादति ।
वयं दुर्जनं निन्दामः ।
ते दुर्गुणान् त्यजन्ति ।
भक्ताः देवं नमन्ति ।
राजा प्रजाः रक्षति ।
सुधा पाठौ पठति ।
अर्चकः देवान् अर्चति ।
त्वं कथाः लिखसि ।

बालेन पाठः पठ्यते ।
तया श्लोकः लिख्यते ।
रामेण फलं खाद्यते ।
अस्माभिः दुर्जनः निन्द्यते ।
तैः दुर्गुणाः त्यज्यन्ते ।
भक्तैः देवः नम्यते ।
राजा प्रजाः रक्ष्यन्ते ।
सुधया पाठौ पठ्येते ।
अर्चकेन देवाः अर्चन्ते ।
त्वया कथाः लिख्यन्ते ।

२. व्यावहारिकशब्दावली

वन्यजन्तवः

नकुलः - Mongoose

हरिणः - Deer

शृगालः - Jackal

वृकः - Wolf

सिंहः - Lion

व्याघ्रः - Tiger

तरक्षुः/तर्क्षुः - Hyena

भल्लूकः - Bear

उष्ट्रः - Camel

चित्रोद्धुः - Giraffe

अजगरः - Python

सूकरः - Pig

सर्पः - Snake

जलौका - Leech

कपि - Monkey

चिक्रोडः - Squirrel

गृहणोद्धिका - Lizard

मकरः - Crocodile

कूर्मः - Tortoise

कर्कटकः - Crab

मण्डूकः - Frog

शाल्यः - Porcupine

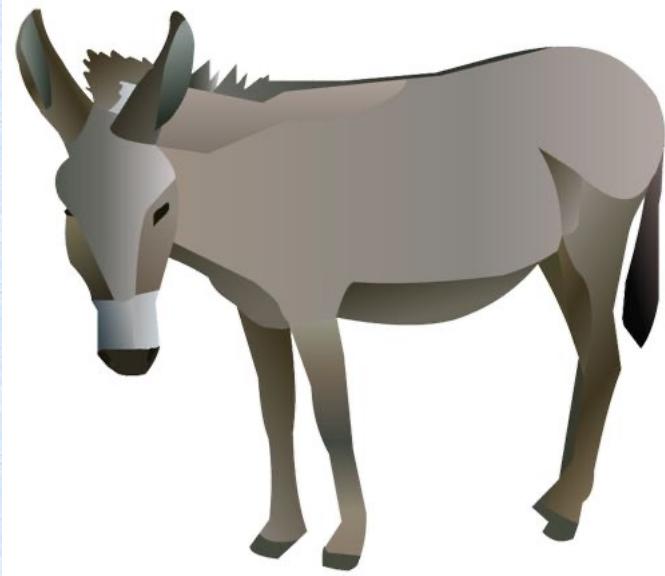
३. चाटुश्लोकः

Once an erudite scholar went to the court of a king. The officers in the court treated him like an ordinary person. As a result of it the king also did not show any interest in him. He believed the words of his officers and ignored the scholar. Those in the royal court who knew about his erudition remained silent. The scholar noticed that men of little learning were getting the kings favour. When he came out of the palace he saw a donkey and said these words -

रे रे रासभ वस्त्रभारवहनात् कुग्रासमश्रासि किम् ?
राजाश्चावसथं प्रयाहि, चणकाभ्युषं सुखं भक्षय ।
सर्वान् पुच्छवतो हया इति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिताः
राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं, तटस्थाः परे ॥

"O donkey ! besides carrying this load of clothes why are you eating this tasteless grass ? Go to the royal horse stable where you can eat boiled gram happily. (Don't be afraid that they will drive you away !) The officers there say that all the animals with tails, are horses. (They cannot distinguish between a donkey and a horse !) The king blindly acknowledges their opinion. Those who know the truth will remain neutral and not interfere".

20

४. समस्या

अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथौ उभावपि ।

बहुव्रीहिरहं राजन् षष्ठीतत्पुरुषो भवान् ॥

A beggar says to the King, "O King ! both of us are Lokanāthas. But I am a *Bahuvrīhi* compound while you are a *Ṣaṣṭhi Tatpuruṣa*." Could the King understand the meaning ? Give your solution to the problem.

Answer to the Riddle

लोकनाथः when dissolved as a बहुव्रीहिसमासः would be लोकः नाथः यस्य सः - he whose patrons are the people. So लोकनाथः means a beggar. The same when dissolved as a षष्ठीतत्पुरुषः would be - लोकानां नाथः - the Lord of the people. So, लोकनाथः means the king.

५. सुभाषितम्

पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति
चन्द्रो विकासयति कैरवचक्रवालम् ।
नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति
सन्तः स्वयं परहिते निहिताभियोगः ॥९॥

पदविभागः - पद्माकरम्, दिनकरः, विकचीकरोति, चन्द्रः, विकासयति, कैरवचक्रवालम्, न, अभ्यर्थितः, जलधरः, अपि, जलम्, ददाति, सन्तः, स्वयम्, परहिते, निहिताभियोगः ।

प्रतिपदार्थः - दिनकरः - The Sun, विकचीकरोति - causes to bloom, पद्माकरम् - the lotus pond (ie., lotuses in a pond). चन्द्रः - The Moon, विकासयति - causes to bloom, कैरवचक्रवालम् - a bunch of lilies. जलधरः - The cloud, न अभ्यर्थितः अपि - even when not requested, ददाति - gives, जलम् - water. सन्तः - Noble men, स्वयम् - of their own accord, निहिताभियोगः (भवन्ति) - undertake to do something, परहिते - for the welfare of others.

तात्पर्यम् - The sun causes lotuses to bloom. The moon makes the lily to bloom. Clouds too, without being asked, give water. Great souls always take the initiative to do good to others.

आरभन्ते अल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च ।
महारम्भाः कृतधियः तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ १० ॥

पदबिभाग:- आरभन्ते, अल्पम्, एव, अज्ञाः, कामम्, व्यग्राः, भवन्ति, च, महारम्भाः, कृतधियः, तिष्ठन्ति, च, निराकुलाः ।

प्रतिपदार्थः - अज्ञाः - Fools, आरभन्ते - begin, अल्पम् एव - only a small job, कामं व्यग्राः भवन्ति च - and they become very tense. (But) महारम्भाः - (even when) they undertake great jobs, कृतधियः - wise men, निराकुलाः तिष्ठन्ति - remain unagitated.

तात्पर्यम् - The ignorant start only petty works and become agitated. The wise undertake great deeds with discretion and never get perturbed. We come across the former type of people everyday. They begin something without due consideration or preparation. When they face problems in their work they get upset. The latter type of people is rare to come by. Their aim is to achieve the end at any cost. Without getting perturbed unnecessarily they strive hard and reach their goal.

धातवः

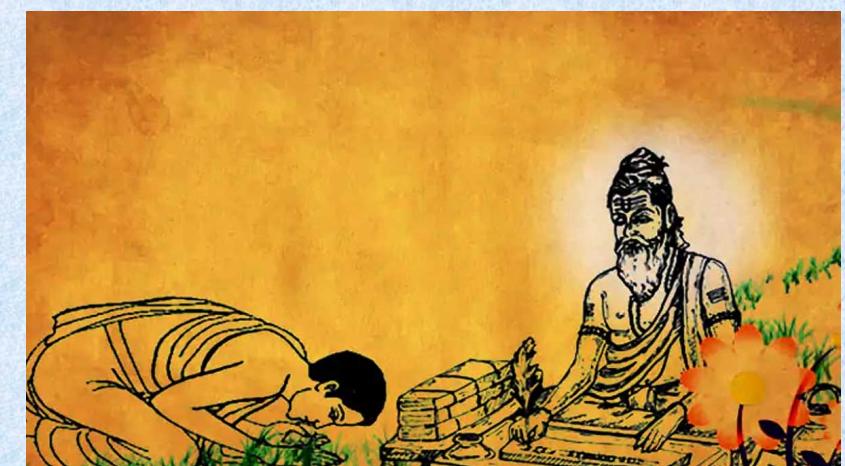
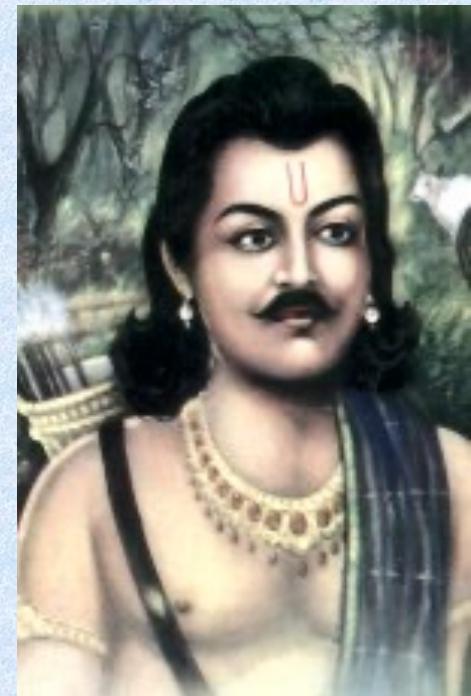
- मुद् - To Feel Happy
याच् - To Beg
बाध् - To Trouble
कम्प् – To Shiver
कथ् - To Tell

७. काव्यकथा रघुमहाराजस्य त्यागः

दिलीपः वृद्धः सआतः । सः भार्यया सह बनम् अगच्छत् । बानप्रस्थाश्रमं
स्वीकृतवान् । रघुः सिंहासनम् आरूढवान् । ततः सः दिग्विजयं कृतवान् ।
सर्वान् देशान् जितवान् । दिग्विजयानन्तरं रघुः ‘विश्वजिद् यागं कृतवान् ।
तस्मिन् यागे सर्वस्वं दक्षिणा भवति । रघुमहाराजः सर्वस्य दानं कृतवान् ।
तस्य कोशः निःशोषः जातः ।

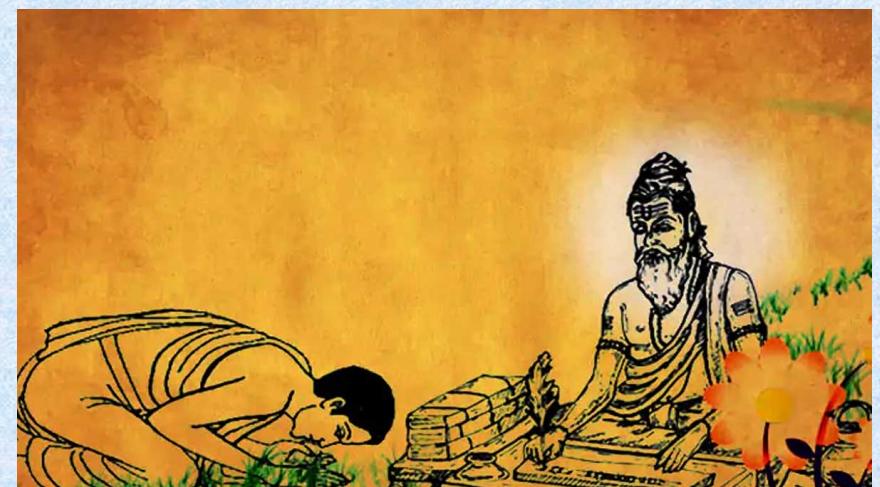
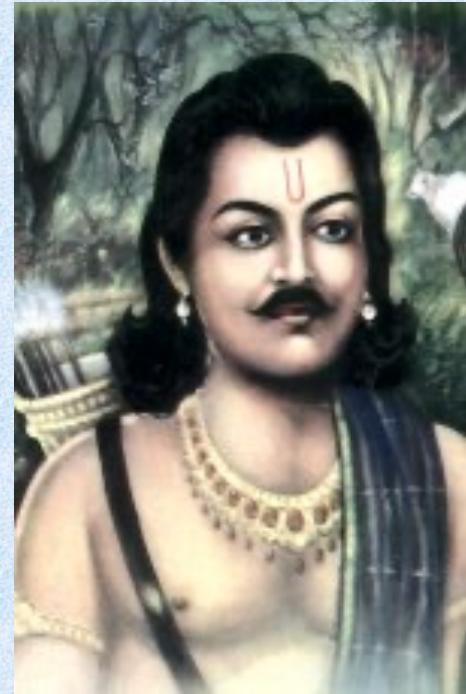
कौत्सः तपस्विकुमारः । सः बरतन्तुमुनेः शिष्यः । सः रघुमहाराजस्य
समीपं गुरवे दानार्थं धनं प्रष्टुम् आगतवान् । रघुः मृत्तिकापात्रेण अर्घ्यं
दत्तवान् । तेन एव कौत्सः विषयं ज्ञातवान् । रघुः क्षेमं पृष्टवान् ।
आगमनकारणं च अपृच्छत् । कौत्सः अवदत् - ‘गुरुदक्षिणा मया दातव्या ।
त्वम् इदानीं निर्धनः । याचनं न युक्तम् । कालम् अतिक्रम्य अहम्
आगतवान् । अन्यं पृच्छामि’ इति । रघुः - ‘गुरवे कियत् धनं दातव्यम्’ ?
इति पाठवात् । कौत्सः उत्तरान् उत्तिक्रात् - ‘त्वम् अतिक्रम्य अहम् । अन्यं

इति पृष्ठवान् । कौत्सः स्वकथां कथितवान् - “मम अध्ययनं समाप्तम् । ततः अहं ‘गुरुदक्षिणा का’ इति गुरुं पृष्ठवान् । गुरुः उक्तवान् - ‘दक्षिणा मास्तु । भक्त्या एव अहं सन्तुष्टः’ इति । अहम् अनुरोधं कृतवान् । गुरुः कुपितः । ‘चतुर्दशकोटिपरिमितं सुवर्णं दीयताम्’ इति उक्तवान् । अहं दरिद्रः । कथम् आनयामि ? अतः अत्र आगतवान् । त्वं निर्धनः, अन्यत्र गच्छामि” इति ।

रघुराजः ‘अन्यत्र गमनं मास्तु । यदि अहं धनं न ददामि तर्हि मम अपवादः भविष्यति । अत्र एव वासं कुरु । कथचित् धनं सम्पादयामि’ इति अकथयत् ।

अन्यस्मिन् दिने रघुः कुबेरात् धनं ग्रहीतुं प्रस्थितवान् । किन्तु तावता कोषे सुवर्णवृष्टिः अभवत् । रघुः सुवर्णं कौत्साय दत्तवान् । कौत्सस्य मनोरथः पूर्णः अभवत् ।

अन्वयः 1

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ॥

पदविभागः

इक्ष्वाकुवंशप्रभवः, रामः, नाम, जनैः, श्रुतः,
नियतात्मा, महावीर्यः, द्युतिमान्, धृतिमान्, वशी ।

अन्वयः 1

पदविभागः

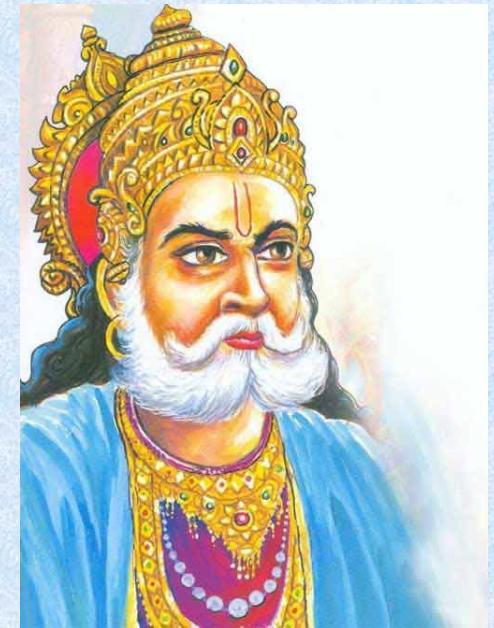
इक्ष्वाकुवंशप्रभवः, रामः, नाम, जनैः, श्रुतः,
नियतात्मा, महावीर्यः, द्युतिमान्, धृतिमान्, वशी ।

अन्वयः

नियतात्मा महावीर्यः द्युतिमान् धृतिमान् वशी
इक्ष्वाकुवंशप्रभवः रामः नाम जनैः श्रुतः

अन्वयः 2

तमेवंगुणसम्पन्नं रामं सत्यपराक्रमम्
यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत् प्रीत्या महीपतिः

पदविभागः

तम्, एवं-गुण-सम्पन्नम्, रामम्,
सत्यपराक्रमम्, यौवराज्येन संयोक्तुम्,
ऐच्छत्, प्रीत्या, महीपतिः

अन्वयः 2

पदविभागः

तम् एवं-गुण-सम्पन्नम् रामम् सत्यपराक्रमम्
यौवराज्येन संयोक्तुम् ऐच्छत् प्रीत्या महीपतिः

अन्वयः

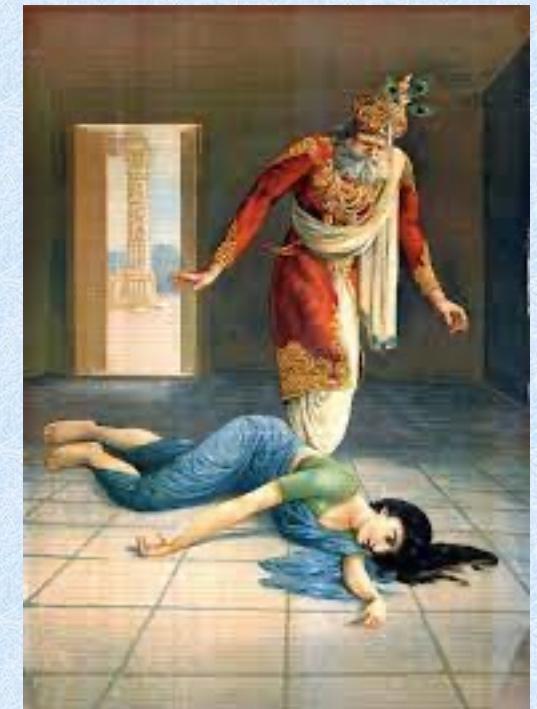
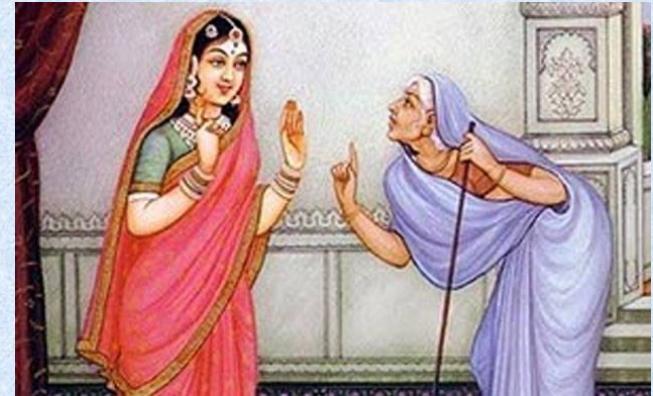
महीपतिः एवं-गुण-सम्पन्नं सत्यपराक्रमं तं रामं
यौवराज्येन संयोक्तुं प्रीत्या ऐच्छत्

अन्वयः 3

तस्याभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा भार्याथ कैकयी
पूर्व दत्तवरा देवी वरमेनमयाचत विवासनं च रामस्य
भरतस्याभिषेचनम्

पदविभागः

तस्य, अभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा भार्या, अथ, कैकयी
पूर्वम्, दत्तवरा, देवी, वरम्, एनम्, अयाचत, विवासनम्,
च, रामस्य, भरतस्य, अभिषेचनम्

अन्वयः - 3

पदविभागः

तस्य, अभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा भार्या, अथ, कैकयी
पूर्वम्, दत्तवरा, देवी, वरम्, एनम्, अयाचत, विवासनम्,
च, रामस्य, भरतस्य, अभिषेचनम्

अन्वयः

अथ तस्य अभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा पूर्वं दत्तवरा भार्या देवी कैकयी
रामस्य विवासनं भरतस्य अभिषेचनं च वरम् एनम् अयाचत

अन्वयः - 4

स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम्

पदविभागः

सः, सत्यवचनात्, राजा, धर्मपाशेन, संयतः,
विवासयामास, सुतम्, रामम्, दशरथः, प्रियम्

अन्वयः - 4

पदविभागः

सः, सत्यवचनात्, राजा, धर्मपाशेन, संयतः,
विवासयामास, सुतम्, रामम्, दशरथः, प्रियम्

अन्वयः

सत्यवचनात् धर्मपाशेन संयतः सः राजा दशरथः
प्रियं सुतं रामं विवासयामास

अन्वयः - 5

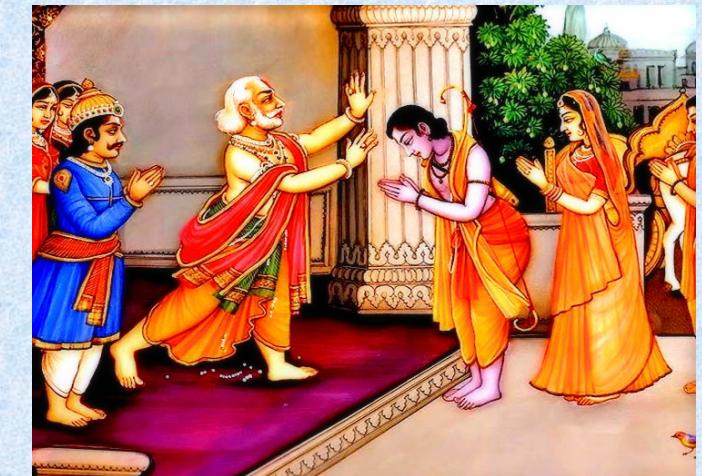
स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन्

पितुर्वचननिर्देशात् कैकेय्याः प्रियकारणात्

पदविभागः

सः, जगाम, वनम्, वीरः, प्रतिज्ञाम्, अनुपालयन्,

पितुः, वचननिर्देशात्, कैकेय्याः, प्रियकारणात्

अन्वयः - 5

पदविभागः

सः, जगाम्, वनम्, वीरः, प्रतिज्ञाम्, अनुपालयन्,

पितुः, वचननिर्देशात्, कैकेय्याः, प्रियकारणात्

अन्वयः

सः वीरः पितुः वचननिर्देशात् कैकेय्याः प्रियकारणात्

प्रतिज्ञाम् अनुपालयन् वनं जगाम्

अन्वयः - 6

तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ।

स्नेहाद् विनयसम्पन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः

पदविभागः

तम्, व्रजन्तम्, प्रियः, भ्राता, लक्ष्मणः, अनुजगाम, ह,
स्नेहात्, विनयसम्पन्नः, सुमित्रानन्दवर्धनः

अन्वयः - 6

पदविभागः

तम्, व्रजन्तम्, प्रियः, भ्राता, लक्ष्मणः, अनुजगाम, ह,
स्नेहात्, विनयसम्पन्नः, सुमित्रानन्दवर्धनः

अन्वयः

विनयसम्पन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः प्रियः भ्राता लक्ष्मणः
स्नेहात् तं व्रजन्तम् अनुजगाम

अन्वयः - 7

रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता

सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा

पदविभागः

रामस्य, दयिता, भार्या, नित्यम्, प्राणसमा, हिता,

सीता, अपि, अनुगता, रामम्, शशिनम्, रोहिणी, यथा

अन्वयः - ७

पदविभागः

रामस्य, दयिता, भार्या, नित्यम्, प्राणसमा, हिता,
सीता, अपि, अनुगता, रामम्, शशिनम्, रोहिणी, यथा

अन्वयः

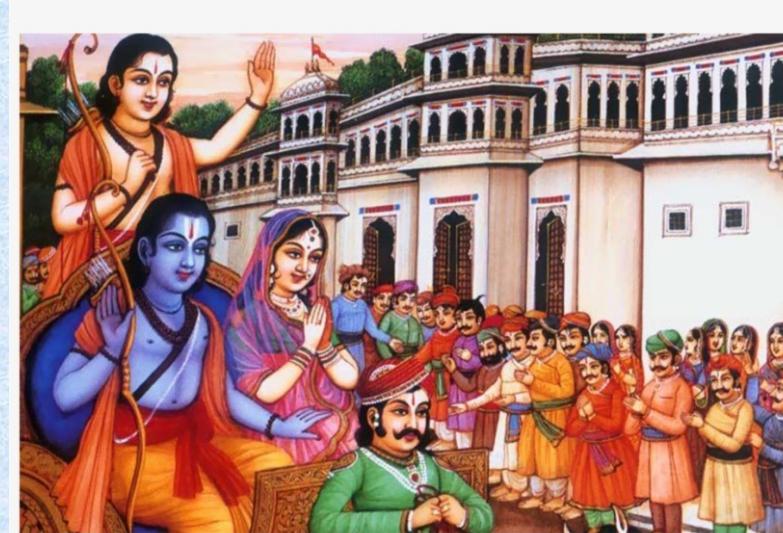
रामस्य दयिता नित्यं प्राणसमा हिता भार्या सीता अपि
यथा रोहिणी शशिनम् अनुगता (तथा) रामम् अनुगता

अन्वयः - 1

पौरेनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ।
शृङ्गवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत् ॥
गुहमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम् ॥

पदविभागः

पौरैः, पित्रा, दशरथेन, च, दूरम्, अनुगतः, धर्मात्मा, (रामः)
शृङ्गवेरपुरे, निषादाधिपतिम्, प्रियम्, गुहम्, आसाद् य,
गङ्गाकूले, सूतम्, व्यसर्जयत्

अन्वयः - 1

पदविभागः

पौरैः, पित्रा, दशरथेन, च, दूरम्, अनुगतः, धर्मात्मा, (रामः) शृङ्गवेरपुरे,
निषादाधिपतिम्, प्रियम्, गुहम्, आसाद्य, गङ्गाकूले, सूतम्, व्यसर्जयत्

क्रिया	-	व्यसर्जयत् (लङ्) अनुगतः (क्तः) आसाद्य (ल्यप्)	(प्रधानम्) (अप्रधानम्) (अप्रधानम्)
प्रथमा	-	धर्मात्मा (रामः)	(कर्ता)
द्वितीया	-	निषादाधिपतिम् ,	प्रियम्, गुहम्, सूतम् (कर्म)
तृतीया	-	पौरैः, पित्रा, दशरथेन	
सप्तमी	-	शृङ्गवेरपुरे,	गङ्गाकूले
अत्यय	-	च, दूरम्	

अन्वयः - 1

अन्वयः (धर्मात्मा सूतं व्यसर्जयत्)

पौरैः पित्रा दशरथेन च दूरम् अनुगतः धर्मात्मा (रामः) श्रुद्गवेरपुरे
निषाधिपतिं प्रियं गुहम् आसाद्य गड्गाकूले सूतं व्यसर्जयत्

प्रतिपदार्थः

पौरैः	पित्रा दशरथेन च	-	नगरजनैः जनकेन दशरथेन च
दूरम्		-	अयोध्यायाः बहिः वनं पर्यन्तम्
अनुगतः	धर्मात्मा (रामः)	-	अनुगतः धर्मवान् श्रीरामः
निषाधिपति	प्रियं गुहम्	-	निषाधराजं प्रियमित्रं गुहम्
आसाद्य		-	प्राप्य/मिलित्वा
गड्गाकूले		-	गड्गातीरे
सूतं व्यसर्जयत्		-	सारथिं सुमन्त्रं प्रति-प्रेषितवान्

अन्वयः - 1

अन्वयः

पौरैः पित्रा दशरथेन च दूरम् अनुगतः धर्मात्मा (रामः)
श्रृङ्गवेरपुरे निषाधिपतिं प्रियं गुहम् आसाद्य गङ्गाकूले सूतं
व्यसर्जयत्

तात्पर्यम्

दशरथस्य पुत्रः रामः सीतालक्ष्मणाभ्यां सह वनं प्रस्थितवान् । तदा अयोध्या-
नगरस्य जनाः राजा दशरथः च नगरात् बहिः वनं पर्यन्तम् श्रीरामं
अनुगतवन्तः । श्रृङ्गवेरपुर-नगरे रामः निषाधराजस्य नायकः प्रियं मित्रं गुहं
मिलितवान् । तं प्राप्य धर्मरक्षकः रामः तस्य सारथिं सचिवं च सुमन्त्रं
गङ्गातीरे प्रति-प्रेषितवान् ।

अन्वयः - 2

चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात्
रम्यमावसथं कृत्वा रममाणा वने त्रयः
देवगन्धर्वसङ्काशास्त्र ते न्यवसन् सुखम्

पदविभागः

चित्रकूटम्, अनुप्राप्य, भरद्वाजस्य, शासनात्,
रम्यम्, आवसथम्, कृत्वा, रममाणाः, वने, त्रयः,
देवगन्धर्वसङ्काशाः, तत्र, ते, न्यवसन्, सुखम्

अन्वयः - 2

पदविभागः

चित्रकूटम्, अनुप्राप्य, भरद्वाजस्य, शासनात्, रम्यम्, आवस्थम्, कृत्वा, रममाणाः, वने,
त्रयः, देवगन्धर्वसङ्काशाः, तत्र, ते, न्यवसन्, सुखम्

क्रिया	-	न्यवसन् (लङ्)	(प्रधानम्)
		अनुप्राप्य (ल्यप्)	(अप्रधानम्)
		कृत्वा (क्तवा)	(अप्रधानम्)
		रममाणाः (शानच्)	(अप्रधानम्)
प्रथमा	-	देवगन्धर्वसङ्काशाः ,ते, त्रयः (कर्ता)	
द्वितीया	-	चित्रकूटम् , रम्यम् ,आवस्थम्	
पञ्चमी	-	शासनात्	
षष्ठी	-	भारद्वाजस्य	
सप्तमी	-	वने	
अव्यय	-	सुखम्	

अन्वयः - 2

अन्वयः

भारद्वाजस्य शासनात् चित्रकूटम् अनुप्राप्य रम्यम् आवस्थम् कृत्वा
देवगन्धर्वसङ्काशाः ते त्रयः तत्र वने रममाणाः सुखं न्यवसन् ।

प्रतिपदार्थः

भारद्वाजस्य शासनात्
चित्रकूटम् अनुप्राप्य
रम्यम् आवस्थम् कृत्वा
देवगन्धर्व-सङ्काशाः
ते त्रयः
वने रममाणाः
सुखं न्यवसन्

- भारद्वाजमुनेः आज्ञया /आदेशात्
- चित्रकूटं गत्वा
- सुन्दरं कुटीरं निर्माय
- देवाः गन्धर्वाः इव
- सीता लक्ष्मणः रामः च
- वने आनन्दम् अनुभवन्तः
- सुखेन वासं कृतवन्तः

अन्वयः - 2

अन्वयः

भारद्वाजस्य शासनात् चित्रकूटम् अनुप्राप्य रम्यम् आवसथम् कृत्वा
देवगन्धर्वसङ्काशाः ते ब्रयः तत्र वने रममाणाः सुखं न्यवसन् ।

तात्पर्यम्:

अयोध्या-नगरतः रामः सीता लक्ष्मणः च भारद्वाजमुनेः आश्रमं गतवन्तः ।
भारद्वाजमुनिः तान् चित्रकूटं गन्तुं उक्तवान् । तस्य आज्या ते ब्रयः चित्रकूटं
गतवन्तः । तस्मिन् अरण्ये सुन्दर-कुटिरस्य निर्माणं कृतवन्तः । तस्मिन्
कुटीरे देवगन्धर्वाः इव सुखेन निवासं कृतवन्तः ।

सन्धि:

सर्वण्दीघ-सन्धि:

अ + अ = आ
अ + आ = आ
आ + अ = आ
आ + आ = आ

अ - आ → आ
सर्वण

इ + इ = ई
इ + ई = ई
ई + इ = ई
ई + ई = ई

इ - ई → ई
सर्वण

उ + उ = ऊ
उ + ऊ = ऊ
ऊ + उ = ऊ
ऊ + ऊ = ऊ

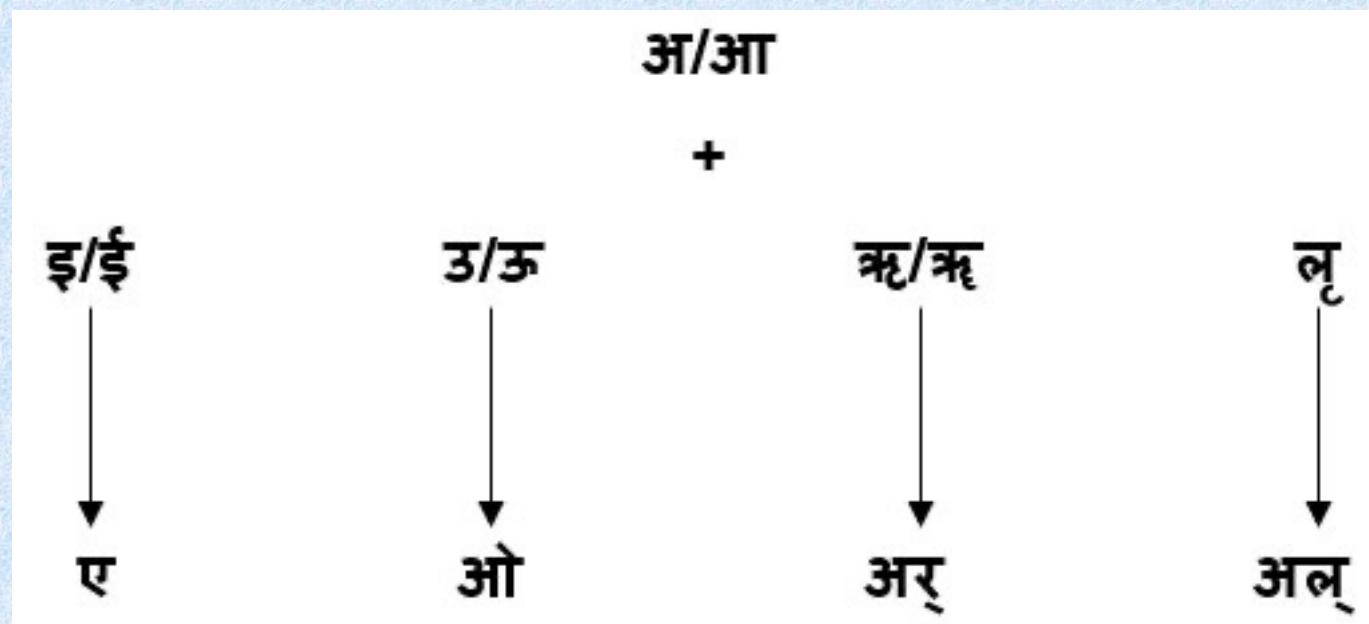
उ - ऊ → ऊ
सर्वण

ऋ + ऋ = ऋृ
ऋ + ऋृ = ऋृ
ऋृ + ऋ = ऋृ
ऋृ + ऋृ = ऋृ

ऋ - ऋृ → ऋृ
सर्वण

सन्धि:

गुण-सन्धि:

सन्धिः

वृद्धि-सन्धिः

अ/आ

+

ए/ऐ

ऐ

ओ/औ

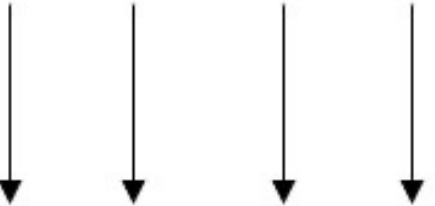

औ

यण्-सन्धि:

य् व् र् ल् = यण्

इ/ई, उ/ऊ, ऋ/ऋ, लृ + any असर्वां स्वर

य् व् र् ल्

- इ/ई + any स्वर except इ/ई → य् in place of इ/ई
- उ/ऊ + any स्वर except उ/ऊ → व् in place of उ/ऊ
- ऋ/ऋ + any स्वर except ऋ/ऋ → र् in place of ऋ/ऋ
- लृ + any स्वर except लृ → ल् in place of लृ

यण्-सन्धिः

१. यदि + अपि = यद्यपि	(इ is replaced by य)
२. इति + अपि = इत्यपि	(" " ")
३. पठन्ति + अत्र = पठन्त्यत्र	(" " ")
४. गुरु + अष्टकम् = गुर्वष्टकम्	(उ is replaced by व)
५. पठतु + अंशान् = पठत्वंशान्	(" " ")
६. कविषु + एकः = कविष्वेकः	(" " ")
७. पितृ + आवासः = पित्रावासः	(ऋ is replaced by र)
८. ल्ल + आकृतिः = लाकृतिः	(ल्ल is replaced by ल)

यण्-सन्धिः

- अति + उत्तमः
- इति + अत्र
- इति + आदि
- प्रति + एकम्
- अनु + अयः
- सु + आगतम्
- मधु + अरिः

अत्युत्तमः
इत्यत्र
इत्यादि
प्रत्येकम्
अन्वयः
स्वागतम्
मध्वरिः

यण्-सन्धिः

- गुरु + आदेशः
- मातृ + आदेशः
- मातृ + आज्ञा
- भ्रातृ + उपदेशः
- पितृ + आकृतिः
- लृ + आकृतिः
- लृ + अनुबन्धः

गुर्वादेशः
मात्रादेशः
मात्राज्ञा
भ्रात्रुपदेशः
पित्राकृतिः
लाकृतिः
लनुबन्धः

सन्धि:

- विद्या + औत्सुक्यम्
- परम + ईश्वरः
- इन्द्र + ऐरावतः
- च + अपि
- लक्ष्मी + इन्द्रः
- जल + ऊर्मिः
- बाला + एका
- वधू + उत्साहः
- मातृ + ऋणम्

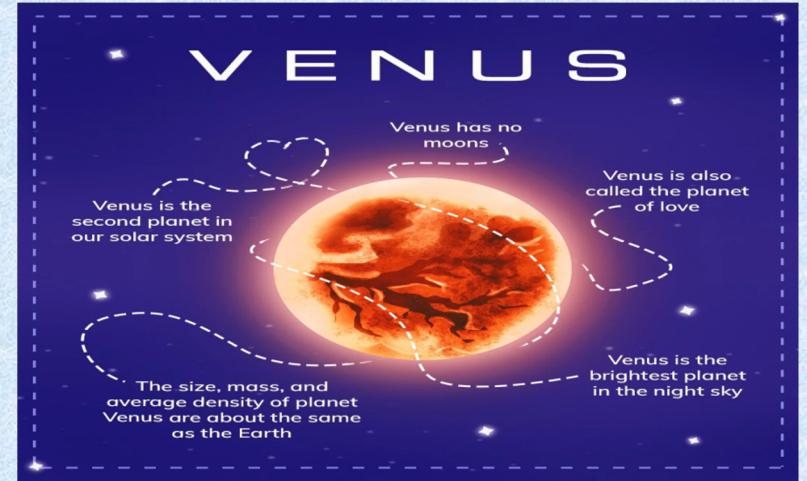
- इति + अस्ति
- पितृ + आदेशः
- मुनि + उपासना
- परी + ईक्षा
- कवि + इच्छा
- ग्रीष्म + ऋतुः
- तेन + एकः
- तव + लृकारः
- प्रकाश + उत्सवः

સર્ડગ્રાહ્યવિષયા:

FAMOUS SIXES

ષન્
ષત્
ષદ્
ષષ્ટ
ષણ્ઠિ

षष्ठीमुखः

षट् कमाणि

अध्ययनम्

June 22, 2021		संस्कृत शब्दग्रंथः	
मद्	तर्तुमिन्	तयौः	तैषु
	हरौ	हृपौः	हृतिषु
	जुरौ	गृष्मौः	गृकृषु
	वस्तुमिन्	कौपौः	कैषु
	कृत्पासु	कृपौः	कासु
	मृत्याम्	तयौः	मासु

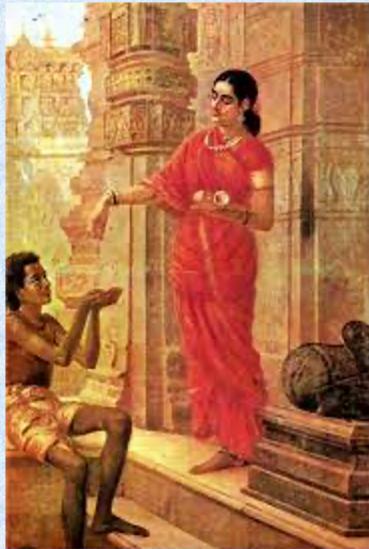
अध्यापनम्

यजनम्

याजनम्

दानम्

प्रतिग्रहः

षट् कर्माणि - योगः

धौति

बस्ति

नेति

नैलिकी

त्राटक

कपालभाति

षट् रसाः

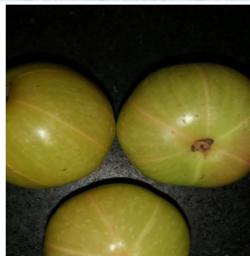

मधुरः

swadu

आम्लः

Amla

लवणः

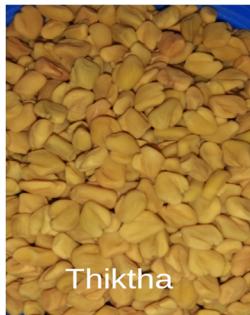
Lavana

कटुः

ushana

तिक्तः

Thiktha

कषायः

Kashaya

षड् रिपवः

कामः

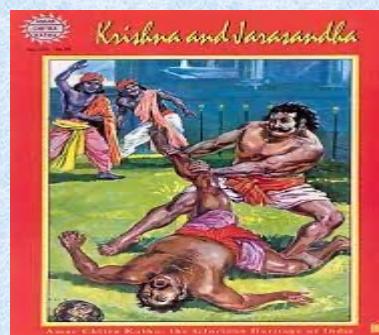
क्रोधः

Duryodhana
लोभः

मोहः

मदः

मात्सर्यम्

षट् दुर्गाणि

धन्वदुर्गम्

महीदुर्गम्

गिरिदुर्गम्

मृदुर्गम्

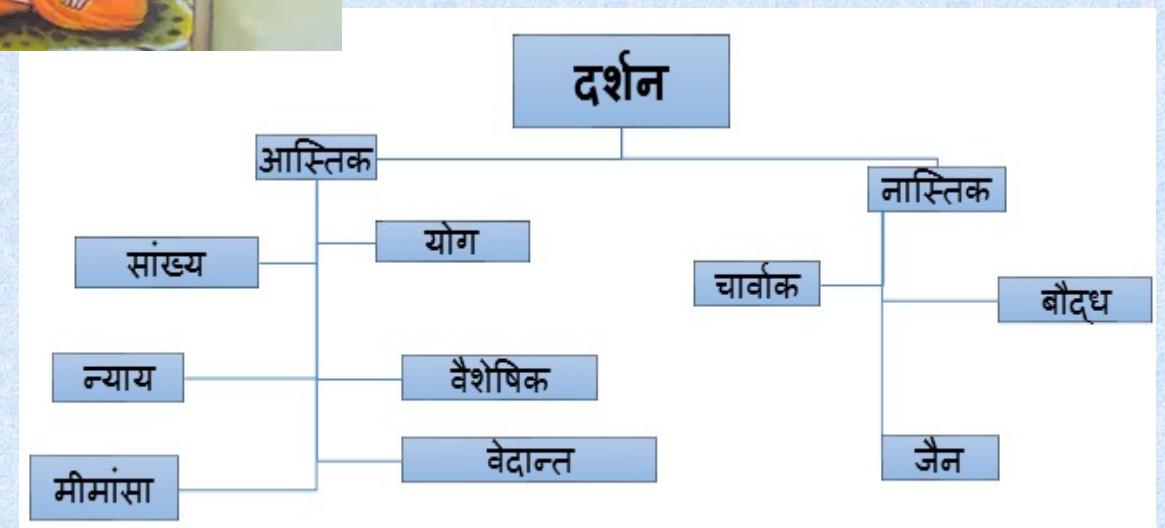
वनदुर्गम्

मनुष्यदुर्गम्

षट् दर्शनानि

सांख्यम्
योगः
न्यायः
वैशेषिकम्
पूर्वमीमांसा
उत्तरमीमांसा

१८०कः

(To recite while saluting Tulasi)

यन्मूले सर्वतीर्थानि यन्मध्ये सर्वदेवताः ।
यदग्रे सर्ववेदाश्च तुलसि त्वां नमाम्यहम् ॥

I bow to you Tulasi ! You have all the holy waters at the root, all the gods in the middle and all the Vedas at the tip.

